

Lažne vijesti na konvencionalnim i nekonvencionalnim izvorima informacija

Jurić, Ana

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:357814>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-07**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij informatologije

Ana Jurić

**Lažne vijesti na konvencionalnim i nekonvencionalnim izvorima
informacija**

Završni rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Boris Badurina

Sumentor: dr. sc. Tamara Zadavec

Osijek, 2019.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za informacijske znanosti

Preddiplomski studij informatologije

Ana Jurić

**Lažne vijesti na konvencionalnim i nekonvencionalnim izvorima
informacija**

Završni rad

Područje društvenih znanosti, informacijske i komunikacijske znanosti,
knjižničarstvo

Mentor: izv. prof. dr. sc. Boris Badurina

Sumentor: dr. sc. Tamara Zadravec

Osijek, 2019.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnog odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

2. srpnja, 2019.

U Osijeku, datum

Anđunić, 01111262229

ime i prezime studenta, JMBAG

Sadržaj

Uvod..... 1

Definicija lažnih vijesti	2
Nastanak lažnih vijesti	3
Vrste lažnih vijesti.....	4
Satira.....	4
Dezinformacija	4
Mamac za klikove.....	4
Neprovjerene informacije	5
Teorije zavjere i pseudoznanost	5
Pristrano izvještavanje.....	6
Zašto nastaju lažne vijesti?.....	7
Mediji širenja lažnih vijesti	9
Primjeri lažnih vijesti	10
Kako prepoznati lažne vijesti i kako se zaštititi?	12
Alati za provjeru činjenica na internetu	15
Zaključak.....	17
Literatura	18

Od početka pojave vijesti, kako na standardnim medijima, tako i na nekim novijim, možemo reći da se kao gorući problem javljaju vijesti koje ne donose relevantne, odnosno istinite informacije. Takve se vijesti u suvremenoj terminologiji nazivaju lažne vijesti (eng. *fake news*). Neki od razloga za brigu, kada govorimo lažnim vijestima, su plasiranje vijesti iz različitih namjera. One, naime, mogu biti „slučajne“ kao što su neznanje, nedovoljna ili pogrešna informiranost, nenamjerno navođenje lažnih vijesti, zabuna u novinarskom izvještavanju i slično. Osim toga, postoje i one vijesti čije su namjere nešto alarmantnije. To su, naprimjer, zataškavanje ili prikrivanje istine, manipuliranje vijestima, manipuliranje masama, namjerno donošenje lažnih vijesti kako bi se nekoga ocrnilo i slično. Možemo se složiti kako su takve vijesti problem novinarske struke te proizvodnje i publiciranja vijesti.

Ključne riječi: lažne vijesti, neistinite vijesti, fake news, konvencionalni i nekonvencionalni mediji, novinarstvo

Uvod

U ovome radu govorit će se o fenomenu lažnih vijesti i njegove važnosti, kako u suvremenom novinarstvu, tako i novinarstvu ranije. Najprije će se navesti definicija pojma lažnih vijesti te njihovi oblici. Također će se spomenuti i povijest nastanka lažnih vijesti. Zatim, navest će se neki od razloga zašto se plasiraju lažne vijesti te će se prikazati neki njihovi primjeri. Nadalje, govorit će se o tome kako prepoznati lažne vijesti, kako ih možemo kritički vrednovati i naposljetku kako se od njih možemo zaštititi. Navest će se različiti „trikovi“ koje možemo primijeniti kako bismo saznali relevantnost i istinitost neke informacije. Osim toga, objasnit će se i poveznica između širenja lažnih vijesti i novih oblika medija i platformi za objavljivanje informacija. Naposljetku, ovaj rad predstaviti će i neke od utjecajnih svjetskih online alata za prepoznavanje lažnih vijesti.

Definicija lažnih vijesti

Definicija kojom se opisuju lažne vijesti može se primijeniti na sve oblike medija na kojima se danas lažne vijesti nalaze. Bilo da su one objavljene standardnim putem, u novinskom članku ili tisku, ili su objavljene u nekom od novijih medija, npr. online portalima ili društvenim mrežama. Naime, prema New York Times-u, lažne vijesti se definiraju kao oblik propagande žutog tiska, odnosno tiska koji se temelji na skupljanju publiciteta i na popularnosti, koje su nastale korištenjem dezinformacija i masovne obmane plasiranih u javnost putem novina ili društvenih mreža.¹ Iz te definicije saznajemo da se lažne vijesti povezuju s neistinitim informacijama i stavljaju u negativan kontekst. Osim gore navedene, postoji još definicija lažnih vijesti. Naime, britanski časopis Guardian navodi kako je definicija za termin "lažna, često senzacionalna, informacija koja se širi pod maskom novinskog izvještavanja".² I iz ove definicije možemo zaključiti kako su to informacije koje ne ispunjavaju temeljna načela novinarske struke – prenošenje točnih vijesti. Nadalje, lažne vijesti se definiraju u kontekstu razloga njihovog nastanka, kao što govori definicija u nastavku. Naime, prema Krešimiru Macanu, lažna vijest „je vijest koja je u potpunosti izmišljena s ciljem da nekoga dovede u zabludu i krivo informira.“³

¹ New York Times (engl.) Thomson David Leonhardt: *Trump's lies (Trumpove laži)*, <http://www.nytimes.com>, 23. lipnja 2017. (2019-06-12)

² Guardian (engl.) Elle Hunt: *What is fake news? How to spot it and what you can do to stop it*, <http://www.theguardian.com> 17. prosinca 2016. (2019-06-12)

³ Glas Slavonije. Krešimir Macan: Kad se jednom krene s lažnim vijestima, teško je stati. <http://www.glas-slavonije.hr/vijest.aspx?id=346189>, 21. listopada 2017. (2019-06-12)

Nastanak lažnih vijesti

Osim definicije lažnih vijesti, posebno je zanimljiv nastanak lažnih vijesti, odnosno njihova povijest. U kontekstu nastanka lažnih vijesti spominje se navala lažnih vijesti za vrijeme američke predsjedničke kampanje 2016. Novinari su počeli primjećivati navalu izmišljenih priča koje se šire internetom, a posebno na Facebooku. Mnoge od tih priča dolaze upravo s Balkana, preciznije, iz Makedonije. U makedonskom gradiću Veles smjestila se grupa mladih ljudi i tinejdžera koji su vodili stotine internet stranica na kojima su objavljivali lažne vijesti kako bi diskreditirali Hillary Clinton, koja se tada natjecala za kandidaturu s Donaldom Trumpom. „Do kraja 2016. godine, Veles je postao prava industrija web stranica o američkoj politici. Za mlade, kojih je u Makedoniji, barem polovica nezaposleno, bila je to prilika da zarade i to dobro preko Google AdSensea i drugih oglasnih mreža.“⁴ Osim ozloglašene skupine tinejdžera i mladih ljudi, termin „fake news“ nedugo nakon toga spominje i sam Donald Trump u nekoliko od svojih intervjuja. Osim što je popularizirao termin „fake news“, Trump je pomogao i u iskrivljavanju shvaćanja tog termina. Naime, on lažnim vijestima jednostavno naziva vijesti koje mu se ne sviđaju, ili tvrdnje s kojima se ne slaže. Također, lažnim vijestima definira i sve medije koji mu se ne sviđaju. Zanimljiv je podatak i da je Collinsov rječnik engleskog jezika za riječ 2016. godine odabrao sintagmu “fake news”, čija je upotreba u proteklih 12 mjeseci skočila za 365 posto. Otad su lažne vijesti predmet mnogih debata, a možemo reći kako u svim navedenim događajima započinje rođenje termina *lažne vijesti*.

⁴ Tajni igrači lažnih vijesti iz Velesa: Međunarodna partnerstva, <https://www.slobodnaevropa.org/a/tajni-igraci-laznih-vijesti-iz-velesa/29376260.html>, 20. srpnja 2018. (2019-06-12)

Vrste lažnih vijesti

Kako je u početku rada navedeno, lažne vijesti imaju različite oblike u kojima dospijevaju na oči javnosti. Vrste lažnih vijesti su mnoge, a mogu biti satira, dezinformacije, sadržaj ili naslov u novinama koji nas krivo upućuje, neprovjerene informacije, prerada sadržaja, lažna povezanost naslova i sadržaja, dijeljenje sadržaja koji se sastoji od dezinformacija, manipulacija fotografijama, teorije zavjere, pseudoznanost, pristrano izvještavanje i slično.⁵

Satira

Satiru možemo definirati kao sadržaj koji koristi izmišljene vijesti s ciljem satiričnog prikazivanja stvarnosti, odnosno kritika određenih pojava, osoba ili postupaka kroz humor.⁶ Satira, sama po sebi nije problematičan vid medijskog izvještavanja, u slučaju da je autor naveo da se radi o satiričnom sadržaju. Satira postaje upitna kada ona postaje sredstvo medijskog manipuliranja i namjernih širenja dezinformacija, odnosno kada se ne navodi da je riječ o satiri. Takva vijest potom postaje lažna vijest.

Dezinformacija

Nadalje, dezinformacija se može smatrati blažim oblikom lažnih vijesti, a u nekim slučajevima je rezultat nepreciznog ili nepotpunog prenošenja vijesti, čime se mijenja njeno izvorno značenje i navodi na pogrešne zaključke o temi ili pojavi o kojoj se izvještava. Dakle, za razliku od lažne vijesti, dezinformacija ne znači da je nešto u potpunosti izmišljeno, već da se nije desilo onako kako je predstavljeno u medijskom izvještaju.⁷

Mamac za klikove

Sadržaj ili naslov u novinama koji nas krivo upućuje, na novijim medijima popularno nazvan „clickbait“, također je jedan od vidova lažnog izvještavanja. Riječ „clickbait“ nam dolazi iz engleskog govornog područja i nastaje spajanjem riječi click (klik) i bait (mamac) što u doslovnom prijevodu znači mamac za klikove. Mamac za klikove je senzacionalistički naslov

⁵ Medijska pismenost: Koji sve oblici medijskih manipulacija postoje?

<https://medijskapismenost.raskrinkavanje.ba/oblici-manipulacija-i-kome-se-obratiti-ako-ih-uocite/koji-sve-oblici-medijskih-manipulacija-postoje/>. (2019-06-12)

⁶ Medijska pismenost: Satira, www. <https://medijskapismenost.raskrinkavanje.ba/oblici-manipulacija-i-kome-se-obratiti-ako-ih-uocite/koji-sve-oblici-medijskih-manipulacija-postoje/satira/> (2019-06-12)

⁷ Medijska pismenost: Dezinformacija, www. <https://medijskapismenost.raskrinkavanje.ba/oblici-manipulacija-i-kome-se-obratiti-ako-ih-uocite/koji-sve-oblici-medijskih-manipulacija-postoje/dezinformacija/> (2019-06-12)

koji pogrešno predstavlja članak ili video prilog koji najavljuje, s ciljem privlačenja čitatelja, koji će kliknuti na taj link.⁸ Osim na novim medijima, takav vid senzacionalističkog objavljivanja sadržaja i naslova, postoji i u klasičnom novinarstvu, odnosno novinarstvu na konvencionalnom mediju, odnosno časopisu ili novinama. Takav vid objavljivanja zapravo prodaje „žuti tisak“. Međutim, Nije svaki zanimljiv naslov mamac za klikove – kreativan naslov koji će zainteresirati nekoga da pročita čitavu priču uvijek se cijenio kao legitimna taktika prodaje medijskog proizvoda. Problem nastaje onda kada se njime obmanjuje publika, to jest kada on najavljuje sadržaj koji ne postoji, ili je značajno drugačiji od predstavljenog.⁹

Neprovjerene informacije

Neprovjerene informacije su, najkraće rečeno nagađanja, glasine i druge nepotvrđene informacije koje se predstavljaju kao činjenice. Takve vijesti najčešće ne mogu biti niti provjerene. Razlog tome je navođenje „anonimnih izvora“ kao izvora vijesti, za koje se ne pruža nikakav dodatni dokaz. Ukoliko se tvrdi da je određenom događaju “svjedočio anonimni izvor” i nitko drugi, takva informacija je zapravo neprovjerljiva – to jest, nemoguće je dokazati da li je istinita ili neistinita. No, u najvećem broju slučajeva, iza neprovjerljivih informacija se uglavnom kriju lažne vijesti, kojima “anonimni izvor” služi samo kao pokriće.¹⁰

Teorije zavjere i pseudoznanost

Teorija zavjere je zapravo izmišljanje zavjera tamo gdje ih zapravo nema. U teorije zavjere spadaju medijski izvještaji koji iznose tvrdnje o postojanju takvog djelovanja, ali za to ne pružaju vjerne dokaze. Naime, one uglavnom tvrde da otkrivaju tajne planove i aktivnosti vlada, institucija, korporacija, religijskih grupa, medija, te drugih grupa i organizacija koje se vezuju za neki oblik političke, vojne, društvene ili ekonomske moći.¹¹

Pseudoznanost i teorije zavjere često idu ruku pod ruku, zbog toga što predstavlja osnovu iz kojih se teorije zavjere grade. Pseudoznanost se definira kao pogrešna ili manipulativna

⁸ Medijska pismenost: Klikbejt, <https://medijskapismenost.raskrinkavanje.ba/oblici-manipulacija-i-kome-se-obratiti-ako-ih-uocite/koji-sve-oblici-medijskih-manipulacija-postoje/klikbejt/> (2019-06-12)

⁹ Isto.

¹⁰ Medijska pismenost: Neprovjerene informacije, <https://medijskapismenost.raskrinkavanje.ba/oblici-manipulacija-i-kome-se-obratiti-ako-ih-uocite/koji-sve-oblici-medijskih-manipulacija-postoje/neprovjerene-informacije/>. (2019-06-12)

¹¹ Medijska pismenost: Teorija zavjere, <https://medijskapismenost.raskrinkavanje.ba/oblici-manipulacija-i-kome-se-obratiti-ako-ih-uocite/koji-sve-oblici-medijskih-manipulacija-postoje/teorija-zavjere/>. (2019-06-12)

interpretacija postojećih znanstvenih istraživanja, ili se poziva na istraživanja koja nisu prošla znanstvenu provjeru i nisu u skladu sa znanstveno utvrđenim činjenicama.¹²

Pristrano izvještavanje

Jedan od oblika širenja lažnih vijesti svakako je i pristrano izvještavanje. Ono ne djeluje na principu prenošenja određene informacije, već širenja lažnih informacija s ciljem da neku osobu, grupu ili instituciju predstave u pozitivnom ili negativnom svijetlu. Takve informacije nastaju uputom različitih utjecajnih grupa, ljudi ili institucija, koje nalažu objavljivanje informacija koje odgovaraju upravo njima, odnosno diskreditiraju njihove neistomišljenike. Za razliku od lažnih vijesti ili dezinformacija, koje se najčešće javljaju u obliku jedne tvrdnje ili odlomka, pristrano izvještavanje se ponajviše odnosi na skup informacija predstavljenih u jednom članku, radijskom ili televizijskom prilogu. Pristrano izvještavanje je svakako rezultat svjesne namjere da se određene informacije predstave na način koji će biti povoljan po jednu i/ili nepovoljan po neku drugu stranu.¹³

¹² Medijska pismenost: Pseudonauka, <https://medijskapismenost.raskrinkavanje.ba/oblici-manipulacija-i-kome-se-obratiti-ako-ih-uocite/koji-sve-oblici-medijskih-manipulacija-postoje/pseudonauka/> (2019-06-12)

¹³ Medijska pismenost: Pristrano izvještavanje. <https://medijskapismenost.raskrinkavanje.ba/oblici-manipulacija-i-kome-se-obratiti-ako-ih-uocite/koji-sve-oblici-medijskih-manipulacija-postoje/pristrasno-izvjestavanje/> (2019-06-12)

Zašto nastaju lažne vijesti?

„Iza lažnih vijesti stoje pojedinci ili skupine ljudi koji žele svojim pričama doprijeti do što šire publike i utjecati na njihove političke, ideološke ili ekonomske stavove.“¹⁴ U pogledu satiričnog novinarstva, lažne vijesti nastaju onda kada se ne navede obavijest kako se radi o satiričnom sadržaju. Kod kvalitetnih satiričnih portala, vrlo je jasno naglašen satirični karakter njihovog sadržaja, ili su i sami poznati po namjernom objavljivanju takvog sadržaja, s ciljem izazivanja humorističnog efekta kod čitatelja. No, u slučajevima kada satirični karakter vijesti nije naglašen, takvi sadržaji mogu se protumačiti kao istiniti, kako od strane čitatelja, tako i od strane novinara koji uvjereni u istinitost tog sadržaja, isti preuzimaju i prenose dalje. U takvim slučajevima, radi se o nenamjernom prenošenju dezinformacija. Kada govorimo o širenju dezinformacija, one mogu nastati sa istim motivima kao i lažne vijesti. U takvim slučajevima, radi se o namjernom iskrivljavanju činjenica, ili dodavanju neprovjerenih ili netočnih informacija u medijski izvještaj kojim se želi izmanipulirati čitatelje.¹⁵ No, nije uvijek manipuliranje javnosti i čitatelja uzrok širenja dezinformacija. Naime, dezinformacije su ponekad rezultat pogrešnog razumijevanja određenih informacija, vijesti ili navoda, koje dovodi do njihove pogrešne interpretacije od strane novinara. Samim time, novinar tu vijest prenosi dalje, a javnost tu vijest interpretira, ne znajući je li ta informacija stvarno istinita ili nije. To dovodi do pogrešnog shvaćanja i interpretacije vijesti. Osim pogrešnog interpretiranja vijesti, razlog širenja dezinformacija često leži i u pritisku na novinara, koji je dužan objaviti vijest u što kraćem roku, što mu ne ostavlja dovoljno vremena za kritičku analizu i provjeru vijesti prije objave. Što se tiče nastanka „klikbejtova“, tu je stvar prilično jednostavna. Naime, senzacionalistički naslovi se kreiraju ponajviše iz financijskog interesa, odnosno povećanja čitanosti. Na tradicionalnim medijima, senzacionalistički naslovi kreiraju se kako bi zaintrigirali čitatelja. Oni su najčešće pisani velikim i tamno otisnutim slovima, kako bi privukli pažnju čitatelja. Stoga, čitatelj biva zainteresiran i naposljetku kupuje te novine. Sličan je princip objave takvih naslova i na Internet portalima koji zarađuju od broja klikova, odnosno oglasa koji su postavljeni na njihovoj stranici. Objavljivanje neprovjerenih informacija uvijek je rezultat neprofesionalnog obavljanja novinarskog posla, bilo da se radi o prenošenju glasina ili “sumnjivih” vijesti iz drugih medija. Kao i u slučaju lažnih vijesti, takve informacije se objavljuju “sa predumišljajem”, ali se često šire zbog “diktata brzine”, to jest nastojanja da se

¹⁴ Lažne vijesti, <http://www.djecamedija.org/2018/12/10/lazne-vijesti/>, (2019-06-14)

¹⁵ Isto. Usp 5.

bilo koja potencijalno zanimljiva informacija objavi što prije, nauštrb provjere njene činjenične utemeljenosti.¹⁶ Što se tiče Teorija zavjere, one nastaju iz različitih motiva. Među njima su svakako ostvarivanje profita ili zastupanje određenih političkih interesa. Teorije zavjere su i vrlo korisno sredstvo političke propagande, te se često javljaju upravo u tom kontekstu, kao i pristrano izvještavanje. U takvim slučajevima, teorije zavjere se smišljaju kako bi promijenile svijest i percepciju ljudi i usadili im određeno mišljenje koje se putem teorije želi prenijeti. Kao primjeri širenja pseudoznanstvenih objava, najčešće se javljaju nastojanja velikih farmaceutskih, zdravstvenih, tehnoloških kompanija, kako bi uvjerali mase u djelotvornost njihovih proizvoda i suplemenata kako bi im iste lakše plasirali i prodali. Iako može biti i rezultat neiskustva u izvještavanju, ili nerazumijevanja osnova novinarske profesije, pristrano izvještavanje je najčešće rezultat uređivačke politike medija i odražava njegovu generalnu naklonjenost određenoj politici, ideologiji, sistemu vrijednosti i sl.¹⁷ Pristrano novinarsko izvještavanje nastaje kada neka strana utjecaja diktira tok vijesti i sadržaj koji mediji objavljuju.

¹⁶ Isto. Usp 7

¹⁷ Isto. Usp 7

Mediji širenja lažnih vijesti

Dezinformacije, neprovjerene informacije i lažne vijesti prisutne su na svim medijima koji se bave izvještavanjem. U nedavnoj prošlosti, pa i danas, često možemo naći lažne vijesti ili senzacionalističke naslove u novinama i tiskanim časopisima. Ako se osvrnemo na novinarstvo u proteklih 10 godina, možemo zaključiti kako su glavno sredstvo širenja vijesti zapravo postale online platforme, web portali, društvene mreže i blogovi. Upravo takvi mediji u najvećoj mjeri omogućavaju objavu i produkciju lažnih vijesti. Zašto je tomu tako, postoji nekoliko objašnjenja. Prema jednome „Internet je plodno tlo na kojem se šire jer ne postoje *gatekeeperi* ili treće strane koje te vijesti mogu pregledati i kritički ocijeniti kao istinite, objektivne i točne. Osim toga, troškovi proizvodnje neusporedivo su manji od onih koje imaju poznate medijske kuće.“¹⁸ Također, promjenama uloga u medijskim procesima, publika više nije pasivni promatrač nego postaje i kreator vijesti. Možemo reći da internet zapravo ubrzava proces širenja lažnih vijesti.

Prema ispitivanju agencije YouGov provedenom u 37 zemalja svijeta, munjevito širenje lažnih informacija na internetu temelji se na slabom, premda stabilnom, povjerenju u medije koje iznosi 44 posto.¹⁹ O jednostavnosti kreiranja lažnih vijesti može nam posvjedočiti postojanje online alata, odnosno portala putem koje možemo proizvesti i proširiti vlastitu lažnu vijest. Jedan od takvih je portal Online vijesti, koji omogućava jednostavno kreiranje vlastitog sadržaja te u samo nekoliko klikova kreira poveznicu na vašu lažnu vijest. Portal nudi opciju „Kreiraj lažnu vijest u kojoj se spominjete vi ili netko od vaših prijatelja“. Poveznica se nalazi na adresi <https://www.onlinevijesti.com/>. Kada govorimo o konvencionalnim novinama i lažnim vijestima, prisutnost lažnih vijesti i u njima postoji, no javnost ne sumnja u istinitost tiskanih vijesti u istoj mjeri kao u istinitost digitalnih vijesti. Naime, samim time što u produkciji vijesti na tiskanim novinama sudjeluje više osoba, od samog novinara, urednika, do lektora te naposljetku grafičkog urednika, pretpostavka je kako postoji stroža kontrola vijesti koje se nalaze u njima. Istraživanja koja su proveli različiti autori (Barthel et al., 2015; Kilgo and Sinta, 2016 prema Kilgo et al., 2016: 5)²⁰ pokazuju kako publika ozbiljnije shvaća konvencionalne medije i više im vjeruje, nego li digitalne.

¹⁸ Lažne vijesti, <http://www.djecamedija.org/2018/12/10/lazne-vijesti/>, 10. prosinca 2018. (2019-06-14)

¹⁹ Zimo: Društvene mreže, <https://zimo.dnevnik.hr/clanak/u-2018-najvise-su-se-dijelile-lazne-informacije---542829.html>. Martina Čizmić, 19.12.2018. (2019-06-14)

²⁰ Bertek, D. (2017) Uloga naslova u digitalnim i tiskanim medijima na primjeru Jutarnjeg lista. Diplomski rad. Zagreb: Fakultet političkih znanosti. (2019-06-14)

Primjeri lažnih vijesti

Jedna od najpoznatijih i prvih lažnih vijesti tiskana je 1835. godine u njujorškom izdanju časopisa Sun, gdje je od 25. kolovoza do 16. rujna tiskan niz reportaža o novim saznanjima života na Mjesecu. Ta su saznanja uključivala detaljan opis vanzemaljskih bića koja žive na Zemljinom satelitu kao „šišmišolikih ljudi“ koji hodaju uspravno, ali imaju krila načinjena od tankih membrana. Također, u opisu su bile navedene i neke neobične biljke. Novinari su se pozivali na znanstveni časopis Edinburgh Journal of Science koji je prestao izlaziti koji mjesec ranije. Engleska spisateljica, filozofkinja i novinarka je u svom djelu 'Retrospect of Western Travel' izdanom tri godine kasnije pisala o navodnom misionarskom društvu u Springfieldu u Massachusettsu koje je odlučilo poslati misionare na Mjesec da „civiliziraju“ ljude-šišmiše.

Jedan od dobrih primjera lažnih vijesti je slučaj s HIV-om u Indiji. Sve je počelo u srpnju 1983. u Indiji kada je tamošnji list Patriot objavio kratku vijest da je Indija na udaru AIDS-a, te da je virus HIV-a stvoren u američkim laboratorijima otkuda je "pušten" na slobodu. „AIDS, koji hara planetom, je Pentagonovo eksperimentalno čedo za obračun s unutarnjim i vanjskim neprijateljima, posebno Afroamerikancima i homoseksualcima"²¹, navodile su vijesti od Australije do Čilea.

Osim toga, jedne njemačke novine su objavile vijest o tamošnjem pilotu Erichu Kocheru koji je navodno patentirao letjelicu koju pokreću pluća pilota te su istu popratile i fotografijom, koja je naravno bila produkt alata za obradu slika. Sljedeći primjer stiže također iz Njemačke te ga prenosi Jutarnji list. Isti navodi kako je u Njemačkoj 15 azilanata silovalo 18-godišnju djevojku. No, istovremeno njemački Deutsche Welle javlja da su osumnjičena osmorica muškaraca, sedmorica njih su sirijskog porijekla, a osmi je njemački domorodac. No, daljnjim istraživanjem otkriveno je kako je zapravo silovatelj bio hrvatski migrant iz Đakova.²²

Nadalje, postoje i lažne vijesti humoristične prirode, kao ona obitelji Simić iz sela Ranilović u Srbiji, koji navode kako im je koza Belika pojela svu ušteđevinu. Portal *arandelovacinfo.rs* prenosi da je u srpskom selu Ranilović kod Arandjelovca koza

²¹ Express: „Operacija zaraza“. Kako su izmišljene prve lažne vijesti. <https://www.express.hr/top-news/operacija-zaraza-kako-su-izmišljene-prve-lazne-vijesti-18529>. Klara Glavač, 13. prosinca 2018. (2019-06-14)

²² Novi list: Znete li sve o migrantima? http://www.novolist.hr:8090/novolist_public/layout/set/print/Vijesti/Hrvatska/Znete-li-sve-o-migrantima-Danima-je-pratio-djevojke-u-minicama.-Napadao-bi-ih-s-leda P. N., 2. studenog 2018. (2019-06-14)

okrenula naglavce život svojim vlasnicima jer im je pojela 19.700 od 20.000 eura kojima su planirali kupiti još 10 hektara zemlje i uvećali svoje imanje. Navode kako su vrata dnevnog boravka slučajno ostala otvorena, što je kozi bilo dovoljno da uđe i pojede hrpu novca. Nedugo nakon objave ovog članka, ispostavilo se kako je cijela priča bila zapravo „fake news“. Još jedan primjer zanimljive lažne vijesti dolazi iz Hrvatske i tiče se predsjednice Kolinde Grabar-Kitarović. Naime, na svom Instagram profilu podijelila je sliku kako sama liči svoj stan. Nedugo nakon toga, istu sliku podijelila je jedna indijska utjecajna osoba te uz sliku navela kako si predsjednica od plaće ne može priuštiti radnike, te sama mora ličiti stan. No, pozadina priče je bila drugačija te je predsjednica navela ispod slike napisala slijedeće: “Želim i volim raditi pa mi tako, ni danas, ‘zasukati rukave’ i oličiti stan nije ispod časti. Što god neki mislili o tome...”²³

²³ Telegram: Ova fascinacija predsjednicom sve je smješnija, sad je u Indiji hit jer je „poštena i nema novca za farbanje stana“. <https://www.telegram.hr/zivot/ova-fascinacija-predsjednicom-sve-je-smjesnija-sad-je-u-indiji-hit-je-je-postena-i-nema-novca-za-farbanje-stana/>. 29. kolovoza 2018. (2019-06-14)

Kako prepoznati lažne vijesti i kako se zaštititi?

Premda ne postoje univerzalni načini kako raskrinkati lažnu vijest, savjeti Agencije za elektroničke medije i Unicefa itekako mogu olakšati provjeru vijesti na internetu te kritički preispitati kvalitetu dobivenih informacija, a oni su slijedeći:²⁴

„1. Nemojte pročitati samo naslov!

Jedan od načina širenja lažne vijesti leži u činjenici da površno pročitamo samo naslov, a ne cijeli članak. Ako nam je naslov privlačan, podijelimo lažnu vijest i time sami širimo dezinformacije. Zato je najbolje pročitati cijeli članak.

2. Provjerite tko je objavio vijest!

Provjerite domenu i izgled stranice. Ako vam se izvor informacije – npr. neka internetska stranica ili portal – učine nepoznatima, to bi trebalo u vama pobuditi sumnju. Preko neke tražilice provjerite tko stoji iza vijesti, pogledajte i druge članke tog izvora kako biste zaključili je li izvor vjerodostojan ili nije. Prave medijske organizacije imaju vlastitu domenu. Ponekad lažne stranice izgledaju kao i prave, ali domena je drugačija. Pripazite na stranice koje završavaju na ‘com.co’ ili ‘lo’ (primjerice Newslo). Pripazite i na stranice koje sadrže riječi ‘wordpress’ i ‘blogger’ jer je u tom slučaju riječ o osobnom blogu i stavu pojedinca, a ne medijske organizacije“, tj. neke ustanove, nakladnika ili izdavačke kuće.

3. Provjerite impressum.

Proučite informacije o vlasnicima, uredništvu, novinarima. Ako je riječ o vjerodostojnom mediju, te ćete informacije moći pronaći i na drugim mjestima. Proučite uvjete korištenja, u njima također može biti naglašeno o kakvoj se stranici radi.

4. Provjerite datum i vrijeme objave!

Još jedan općeniti element kod lažnih vijesti je da prenose neku staru vijest, a ljude navode na pomisao da se to događa baš sada. Provjerom datuma i vremena objave izuzetno brzo možemo otkriti je li riječ o „recikliranoj“ vijesti i na taj način spriječiti dovođenje u zabludu i drugih osoba.

²⁴ Razvoj medijske pismenosti: Kako prepoznati dezinformacije i lažne vijesti, Nastavni materijali za srednje škole za učenike od 1. do 4. razreda. <https://www.medijskapismenost.hr/wp-content/uploads/2018/05/medijska-pismenost-lazne-vijesti.pdf>. Zagreb, travanj, 2018. (2019-15-06)

5. Provjerite tko je autor!

Jednostavnom provjerom autora teksta otkrit ćemo mnogo informacija o izvoru vijesti. Pogledajte tekstove koje je taj autor napisao ranije jer vam oni jasno govore o tome je li novinar vjerodostojan ili u svojim ranijim člancima publiku dovodi u zabludu.

6. Provjerite korištene poveznice i izvore!

Provjerite izvještavanje drugih medija o tom događaju. Nedostatak poveznica ili izostavljanje izvora jasan su znak upozorenja na lažnu vijest. No, tu i je i druga strana priče: naime, lažni internetski portali često znaju navoditi velik broj poveznica koje nas vode do obmanjujućih ili lažnih informacija. Ako je riječ o istinitom sadržaju, navedeni događaj ili informaciju trebali bi prenijeti i drugi mediji. Ako se ona u njima ne pojavi – sumnjajte u njezinu vjerodostojnost.

7. Provjerite upitne citate i fotografije!

Autori lažnih vijesti s nevjerojatnom lakoćom izmišljaju citate te ih mogu čak pripisati i vrlo poznatim javnim osobama. Vrlo lako uzmu fotografiju s nekoga ranijeg događaja te ju samo objave uz svoju lažnu vijest. Njihovu prijevaru lako ćete otkriti uz pomoć bilo koje tražilice ili uz pomoć aplikacije TinEye.

8. Čuvajte se potvrde vaših stavova!

Ljudi su vrlo često skloni pratiti teme koje potvrđuju njihova uvjerenja i pogled na svijet. Lažne su vijesti oblikovane i napisane između ostalog, i s ciljem da kod čitatelja pobude emociju i potvrde njihova stajališta. Zato je puno važnije provjeriti temelje li se vijesti na činjenicama, ili je ta vijesti subjektivnog viđenja autora. Ako se radi o subjektivnosti autora bolje ih je zaniemariti, nego li ih podijeliti s drugima, samo zato što podupiru određenu stranu, argument ili političko uvjerenje koje je vama i autoru blisko.

9. Provjerite vijest kod drugih izvora!

Ako vam se vijest učini sumnjivom ili mislite da u njoj nešto nedostaje, potražite prenose li ju možda drugi izvori ili mediji. Ako ostali pouzdani izvori ne prenose tu vijest, vrlo je vjerojatno da se radi o lažnoj vijesti.

10. Razmislite prije nego podijelite!

Izvori lažnih vijesti oslanjaju se na to da će čitatelji dijeliti i širiti njihove sadržaje. Te lažne vijesti mogu vrlo brzo nekontrolirano kružiti i imati štetne posljedice za one koji su uključeni u njih i kojima ih i vi dijelite.²⁵

Osim toga, postoji i infografika IFLA-e, u kojoj su sažet savjeti za prepoznavanje lažnih vijesti.

Slika 1.1. IFLA: Kako prepoznati lažne vijesti.²⁶

²⁵ Razvoj medijske pismenosti: Kako prepoznati dezinformacije i lažne vijesti, Nastavni materijali za srednje škole za učenike od 1. do 4. razreda. <https://www.medijskapismenost.hr/wp-content/uploads/2018/05/medijska-pismenost-lazne-vijesti.pdf>. Zagreb, travanj, 2018. (2019-06-14)

²⁶ IFLA (2019, 17. travnja). How to spot Fake News. Preuzeto s <https://www.ifla.org/publications/node/11174> (2019-06-27)

Alati za provjeru činjenica na internetu

Sustav provjere činjenica potječe iz novinarstva, a prvi put je predstavljen prije čak stotinjak godina kada su osnovani uredi za provjeru činjenica, kojima je bio cilj provjeriti sve informacije koje su navedene u članku prije same objave. Prvi takav primjer nastao je u uredništvu američkog časopisa Time. Danas se činjenice provjeravaju online putem, pomoću različitih pretraživača i softvera. Na takvim alatima možete unijeti svoj upit i koji će vam kasnije netko iz uredništva provjeriti, ili možete pretražiti već provjerene vijesti i upite. Najpoznatiji takvi primjeri su *snopes.com* i *politifact.com*. Ostali provjereni pretraživači mogu se pronaći na stranici [Međunarodne mreže provjeratelja činjenica \(https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/\)](https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/).

Snopes.com

Na stranici *snopes.com* moguće je unijeti svoj upit u tražilicu, te će sustav odmah izlistati neistinite tvrdnje koje se tiču unesenog pojma s objašnjenjem zašto je one nesitinite. Svaki je unos dodijeljen jednom od članova Snopesovog uredništva koji poduzima preliminarno istraživanje i piše prvi nacrt provjere činjenica. Istraživanje obično započinje s pokušajem kontaktiranja izvora zahtjeva za razradu i popratne informacije. Također pokušavaju kontaktirati pojedince i organizacije koji bi bili upoznati s predmetom ili imali odgovarajuću stručnost, kao i tražili tiskane informacije (novinske članke, znanstvene i medicinske članke, knjige, transkripte intervjua, statističke izvore) s obzirom na temu. Također, Snopes nudi i „Top 50“, odnosno top 50 navoda koji se trenutno provjeravaju, te „Fact checks“ koji donosi navode koji su već provjereni od strane uredništva.

Polifact.com

Novinari PolitiFacta traže izjave za provjeru činjenica. Čitaju transkripte, govore, vijesti, priopćenja za javnost i kampanje. Gledaju TV i skeniraju društvene medije. Često čitaju činjenice koje su čitatelji čitali. Odlučujući koje će izjave provjeriti, razmatraju sljedeća pitanja:

1. Je li izjava ukorijenjena u činjenici koja se može provjeriti? Mi ne provjeravamo mišljenja i prepoznavamo da u svijetu govora i političke retorike postoji dozvola za hiperbolu.

2. Čini li se da je izjava pogrešna ili zvuči pogrešno?
3. Je li izjava značajna? Izbjegavamo manje "zbrke" na tvrdnjama koje su očito klizanje jezika.
4. Je li vjerojatnije da će se izjava prenijeti i ponoviti od drugih?
5. Da li bi tipična osoba čula ili pročitala izjavu i pitala se: je li to istina?²⁷

Osim navedenih, postoji i jedan hrvatski alat za provjeru činjenica, a to je *faktograf.hr*.

Faktograf nudi opcije ocjene i provjere točnosti te rubrike „Obećanja“, „Analize“ i rubriku „Aktualno“. U kategoriji „Ocjena točnosti“ ocjenjuju se tvrdnje vezane za objektivne činjenice, čija se točnost može utvrditi objektivnom provjerom. Prilikom provjere točnosti, kao i prilikom procjene ispunjenosti obećanja koriste se sljedeće kategorije izvora: službeni izvori (priopćenja sa sjednica Vlade ili drugih tijela; nacrti, prijedlozi i usvojeni zakonski, strateški i drugi akti, podaci dobiveni od nadležnih institucija po upitima ili zahtjevima za pristup informacijama, statistički podaci i druge relevantne informacije javnih institucija), istraživanja i podaci relevantnih instituta, organizacija civilnog društva i međunarodnih organizacija; mišljenja relevantnih stručnjaka i medijski izvori. U rubrici „Analize“ analiziraju se političke teme koje su zaintrigirale javnost, koristeći pri radu istu metodologiju i izvore kakve koriste i pri ocjenjivanju izjava i ispunjenosti obećanja. U rubrici „Aktualno“ problematiziraju se aktualne dnevno-političke teme koje su nedovoljno zastupljenim u hrvatskom medijskom prostoru.²⁸

²⁷ Polifact. About us. Our processes. Angie Drobnic Holan. 12. veljače 2018. Preuzeto s: <https://www.politifact.com/truth-o-meter/article/2018/feb/12/principles-truth-o-meter-politifacts-methodology-i/>. (2019-06-17)

²⁸ Faktograf.hr. Što je i čemu služi Faktograf.hr. 2017. Preuzeto s: <https://faktograf.hr/metodologija/>. (2019-06-17)

Zaključak

Pojavom novinarstva u tradicionalnom i suvremenom obliku, pojavljuju se i vijesti koje bitno utječu na publiku i kredibilitet samog proizvođača vijesti. U vremenu kada je internet približio dostupnosti informacija svima, možemo reći da su danas lažne vijesti opasnije nego ikad. One se pojavljuju u različitim oblicima i na različitim medijima, odnosno u različitim formatima i oblicima. Lažne vijesti mogu imati negativne učinke na javnost koja ih konzumira jer potiču neznanje, neinformiranost, obmanu i slično. Lažne vijesti objavljuju se najčešće s namjerom obmanjivanja masa, političkog manipuliranja masama, radi ostvarivanja profita, prodaje, diskreditiranja nekih osoba, institucija i slično. Kako bi prepoznali lažnu vijest i njene pojavne oblike, važno je kritički čitati tekst, preispitati vjerodostojnost navedenih informacija protivno samom čitanju teksta i bezuvjetnom prihvaćanju činjenica. Pojavu lažnih vijesti važno je prepoznati i zaustaviti, jer su samo istinite i provjerene informacije temelj dobrog i vjerodostojnog novinarstva.

Literatura

1. Guardian (engl.) Elle Hunt: *What is fake news? How to spot it and what you can do to stop it*, www.theguardian.com, 17. prosinca 2016. (2019-12-06)
2. IFLA: <https://www.ifla.org/publications/node/11174>
3. Lažne vijesti, <http://www.djecamedija.org/2018/12/10/lazne-vijesti/>, 10. prosinca 2018. (2019-06-14)
4. Medijska pismenost: Dezinformacija, www. <https://medijskapismenost.raskrinkavanje.ba/oblici-manipulacija-i-kome-se-obratiti-ako-ih-uocite/koji-sve-oblici-medijskih-manipulacija-postoje/dezinformacija/> (2019-12-06)
5. Medijska pismenost: Klikbejt, <https://medijskapismenost.raskrinkavanje.ba/oblici-manipulacija-i-kome-se-obratiti-ako-ih-uocite/koji-sve-oblici-medijskih-manipulacija-postoje/klikbejt/> (2019-12-06)
6. Medijska pismenost: Neproverene informacije, <https://medijskapismenost.raskrinkavanje.ba/oblici-manipulacija-i-kome-se-obratiti-ako-ih-uocite/koji-sve-oblici-medijskih-manipulacija-postoje/neproverene-informacije/>. (2019-12-06)
7. Medijska pismenost: Pristrano izvještavanje. <https://medijskapismenost.raskrinkavanje.ba/oblici-manipulacija-i-kome-se-obratiti-ako-ih-uocite/koji-sve-oblici-medijskih-manipulacija-postoje/pristrasno-izvjestavanje/> (2019-12-06)
8. Medijska pismenost: Pseudonauka, <https://medijskapismenost.raskrinkavanje.ba/oblici-manipulacija-i-kome-se-obratiti-ako-ih-uocite/koji-sve-oblici-medijskih-manipulacija-postoje/pseudonauka/> (2019-12-06)
9. Medijska pismenost: Satira, www. <https://medijskapismenost.raskrinkavanje.ba/oblici-manipulacija-i-kome-se-obratiti-ako-ih-uocite/koji-sve-oblici-medijskih-manipulacija-postoje/satira/> (2019-12-06)
10. Medijska pismenost: Teorija zavjere, <https://medijskapismenost.raskrinkavanje.ba/oblici-manipulacija-i-kome-se-obratiti-ako-ih-uocite/koji-sve-oblici-medijskih-manipulacija-postoje/teorija-zavjere/>. (2019-12-06)
11. New York Times (engl.) Thomson David Leonhardt: *Trump's lies (Trumpove laži)*, www.nytimes.com, 23. lipnja 2017. (2019-12-06)

12. Polifact. About us. Our processes. Angie Drobnic Holan. 12. veljače 2018. Preuzeto s: <https://www.politifact.com/truth-o-meter/article/2018/feb/12/principles-truth-o-meter-politifacts-methodology-i/>. (2019-06-17)
13. Razvoj medijske pismenosti: Kako prepoznati dezinformacije i lažne vijesti, Nastavni materijali za srednje škole za učenike od 1. do 4. razreda. <https://www.medijskapismenost.hr/wp-content/uploads/2018/05/medijska-pismenost-lazne-vijesti.pdf>. Zagreb, travanj, 2018. (2019-06-15)
14. Tajni igrači lažnih vijesti iz Velesa: Međunarodna partnerstva, <https://www.slobodnaevropa.org/a/tajni-igraci-laznih-vijesti-iz-velesa/29376260.html>, 20. srpnja 2018. (2019-12-06)
15. Telegram: Ova fascinacija predsjednicom sve je smješnija, sad je u Indiji hit jer je „poštena i nema novca za farbanje stana“. <https://www.telegram.hr/zivot/ova-fascinacija-predsjednicom-sve-je-smjesnija-sad-je-u-indiji-hit-jer-je-postena-i-nema-novca-za-farbanje-stana/>. 29. kolovoza 2018. (2019-06-14)
16. Zimo: Društvene mreže, <https://zimo.dnevnik.hr/clanak/u-2018-najvise-su-se-dijelile-lazne-informacije---542829.html>. Martina Čizmić, 19.12.2018. (2019-06-14)